

OSMANLI ARAŐTIRMALARI XXVIII

Neřir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail. E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES XXVIII

**Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŐOĐLU'na
ARMAĐAN - IV**

İstanbul - 2006

TÜRK EDEBİYATINDA LEHLİLER

Sema UĞURCAN*

Türklerle Lehliler arasındaki siyasî ilişkiler 1444 Varna savaşına kadar uzanır. Zaman ilerleyip mesafeler yakınlaştıkça siyasî ilişkiler beşerî ilişkilerle pekiştirilir. Türk yazarları eserlerine bu ilişkileri yansıtırlar. Bunların ilk örnekleri oraya görevle giden elçilerimizin sefaretnamelerdir.

SEFARETNAMELERDE LEHİSTAN

1730'larda Patrona Halil isyanından sonra oraya yollanan Mehmet Efendi'nin *Lehistan Sefaretnamesi*'nde,¹ III. Osman'ın cülûsu için yollanan Hacı Ali Ağa'nun heyetinden birinin manzum eserinde,² aynı yıllarda gönderilen Mehmet Ağa'nın sefaretnamesinde,³ III. Mustafa döneminde Ahmet Resmi Efendi'nin *Viyana ve Berlin Sefaretnamesi* içindeki Lehistan kısmında⁴ ve III. Selim döneminde Emin Vahid Efendi'nin *Fransa Sefaretnamesi*'nde bu ülkeye dair izlenimler yer alır. Edebiyatçı nitelikleri az da olsa bu sefaretname yazarları resmî sorumluluklarının, tarihî-kültürel birikimlerinin, ferdî temaslarının sonucunda ülke hakkında bir fikre ulaşırlar. Değerlendirmeleri siyasî, sosyal,

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

1 Faik Reşad Unat-Bekir Sıtkı Baykal, *Osmanlı Sefirleri ve Saferetnameleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1992, s. 69-70.

2 Abdurrahman Şeref, "Manzum Bir Sefaretname", *TOEM*, nr. 13, 1 Nisan 1327/ 14 Nisan 1912, s. 777-795.

3 Faik Reşad Unat-Bekir Sıtkı Baykal, a.g.e. 105-107

4 *Ahmet Resmi Efendi'nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*, Hazırlayan: Bedriye Atsız, İstanbul: 1980, Tercüman Gazetesi Yayınları, s. 48-54. Bu sefaretnamenin Lehistan ile ilgili kısmı *Vasıf Tarihi*'ne alınmış, oradan da Sabih Alancan'ın *Polonya* isimli kitabına konulmuştur. (İstanbul: 1943, Ülkü Yayınları, s. 19-23)

fizikî açılardan olur. Siyasî olarak iki devlet arasındaki ilişkiyi, Lehistan'ın idarî yapısına dair bilgileri, kendileri gelmeden önceki önemli olayları, birebir ilişki kurdukları devlet erkânını anlatırlar. Bizde Tanzimat'tan sonra önemli bir kavram olacak "cumhur" kelimesi, özellikle manzum sefaretnamede sık geçer. Çünkü Lehistan, sefaret yazarlarının pek anlamadıkları bir cins cumhuriyetle yönetilmektedir. Yazdıklarından, Lehistan'a farklı bir nesne olarak baktıkları kendilerini onlardan farklı, ama üstün şekilde farklı gördükleri hissedilir.

Bu toptan değerlendirmeden sonra, Lehistan'dan en çok bahseden Mehmet Emin Vahid Efendi'nin 1806-1807 tarihlerindeki görevini kaydettiği *Fransa Sefaretnamesi* üzerinde durmak istiyoruz.⁵ III. Selim devrinde Osmanlı ve Fransa, ortak düşmanları Rusya'ya asker göndermek için gizli bir ittifak kararlaştırırlar. Mehmet Emin Vahid Efendi nişancılık rütbesiyle murahhas elçi olarak padişahın nâmesini Napolyon'a ulaştırmakla görevlendirilir. Elçimiz Napolyon'un Lehistan'da olduğunu duyunca Paris yerine oraya gider, uzun süre kaldıktan sonra Paris'e geçer.

Mehmet Emin Vahid Efendi'nin Lehistan'da bulunduğu dönem Napolyon idaresindeki Fransızların Avrupa sınırlarını yeniden şekillendirdikleri yıllardır. Fransızlar Saksonya üzerinden Varşova'ya girince bölgedeki Rus askerleri geri çekilmiştir. Vahid Efendi'nin *Fransa Sefaretnamesi*'nde çizmeye çalıştığı siyasî atmosfere göre dünyanın yeni hakimi Fransa, Osmanlı ve Lehliye benzer bir tavır sergiler. Siyasî sebeplerle değişebilen bu tavır iki türlüdür. Sefir Varşova'ya yeni geldiğinde, durumun Lehistan lehine olduğunu görür. Fransa Lehistan'ın Rusya, Avusturya, Prusya'nın elindeki topraklarını ve eski istiklâlini ona iade edecektir. Osmanlı'nın da 182 diye anılan 1769 Rus savaşında gasp edilen topraklarını Rusya'dan geri alacaktır. Ancak Vahid Efendi, Avrupa güçlerinin toplanma yeri olan Lehistan'da, Fransa'nın iki ülkeyi de gerekli gördüğünde kullanacağını, gerekli görmediğinde silkip atacağını anlar. Napolyon ile Dışişleri Bakanı Talleyrand'ın Türk elçisine değişken tavırları bunu göstermektedir. Bu yüzden Vahid Efendi, Katip Çelebi'nin Fransızlar hakkındaki "bi-vefalık" (s. 27) değerlendirmesinin isabetini bizzat yaşacak, kendisi de "hileci" ifadesini kullanacaktır.

5 İstanbul: Matbaa-ı İlmîye-i Osmaniye, 1283, 66 s. Yukarıdaki sayfa numaraları bu kitaba aittir. Bu metni görmemi sağlayan Prof. Dr. Hatice Aynur'a teşekkür ederim. Ayrıca bu metin hakkında bk. Yavuz Ercan, "Bir Türk Diplomatının Gözüyle 19. Yüzyıl Başında Üç Avrupa Kenti: Viyana, Varşova, Paris", *Uluslararası Seyahatnamelerde Türk Batı İmajı Sempozyumu 1985*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1987, 212-213.

Bu iki yüzlü politikaya göre Fransa, öteki üç kuvveti tedrici saf dışı edecek, Lehistan'ı tedrici ele geçirecektir. Austerlitz zaferi ile Rusya ve Prusya'ya kazandığı üstünlüğü, Danzig kalesini Prusya'dan almakla pekiştirmiştir. O sıralar Galiçya civarında Avusturya'ya karşı kazanmak üzeredir. Bunlar görünürde Lehistan'ın menfaatinedir ancak Fransa sadece kendi topraklarını genişletmek peşindedir. Osmanlı'ya bakışı da menfaat üzeredir. Osmanlının İngiltere aleyhine harp etmesini, Sırbistan, Karadağ ve Boğazlar'a Fransız askeri yerleştirmesini ister. Sefirin bunlara cevap vermeye yetkisi yoktur. Bu talebin ardından Avrupa dengesi açısından önemli bir olay olur. Niemen nehri kenarındaki Tilsit'te, Lehistan ve Osmanlının düşmanı Rusya ile onların dostu Fransa anlaşılır. Eski düşmanlar bir anda dost olması, eski dostlara düşmanca değilse de soğuk davranılması Vahid Efendi'yi şaşırır. Dışişleri bakanı Talleyrand Tilsit antlaşmasından sonra elçiye iki mektup bırakıp Varşova'dan ayrılır. Bunlar Rus-Osmanlı düşmanlığının terkinini isteyen, Türklerin Türkiye içindeki Fransızlara davranışını kınayan mektuplardır. Aradaki politika bozulunca Varşova'daki Fransız ricali Türklere soğuk davranmaya başlar. Vahid Efendi de Lehistan'dan ayrılıp mektupları vermeye bizzat Paris'e gider. Tilsit antlaşmasından sonra değişen politikadan Lehistan da nasibini alır. Anlaşma gereği Fransa o yıllarda işgal ettiği Leh topraklarını Rus ve Sakson topraklarına tekrar ilhak ederek onları "dilhûn eder."(s. 35) Kısaca güçlü ülkelerin savaşıma veya anlaşmaları esnasında küçük ülkeler ezilir.

Vahid Efendi'nin *Fransa Sefaretnamesi*'nde siyasî olup bitenler dışında görüp yaşadığı, yahut orada öğrendiği Lehistan gerçeği konumuz açısından daha önemlidir. Krakov, Varşova, Danzig, Lublin gibi şehirleri tanıtır. Yazarın gözlemlerine göre Krakov ve Varşova Leh ülkesinin payitaht şehirleri olarak zengin, ağırbaşlı, ihtişamlı görünüş arz eder. Birincisinde Avusturya, ikincisinde Rusya tesiri görünür. Krakov'da ölmüş hükümdarların mücevher kalıplar içinde muhafaza edilen baş ve elleri, botanik bahçesi dikkatini çeker. Varşova'da uzun kaldığı için en çok burayı anlatır. Şehrin silüetini gösteren ve hayat şeklini-kültür atmosferini veren nesnelere sayar: Mektep, kilise, medrese, kütüphane, zahire anbarı, kışlalar, konaklar, komedyehaneler... Liman şehri Danzig, Fransızların Prusyalılardan henüz teslim aldıkları kalesi, ticaret gemileri ve şehir ile ülkenin gelirini sağlayan kehribar metali ile elçimizin dikkatini çeker.

Vahid Efendi, Fransızları siyasî dost, Rus-Prusya-Avusturyalıları siyasî düşman, Lehlileri ise gerçekten görüşüp anlaşacak insanlar olarak değerlendirir. Fransızların Türklere yakınlık gösterdikleri sırada Lehlilerden yakınlık görmüş, durum tersine dönünce tavırlarını değiştirmemelerini takdirle karşılamıştır. Vahid Efendi Lehlilerin çok şeylerine vâkıf olduğunu söyler: "*Terbiyeye say ve ihtimamları derkâr ve içlerinden zarafet ve nezaket ve hüsn ü an ve nezafet ashabi kesirü'l-mikdar olup rumuz ve mazmun ve kelâm-ı mevzun ile birbirlerin medh ü zemm eylemek dahi şîârlarından idüğü*" (s. 24) Lehliler güzel sanatlara meyillidir: "*Kibar takımının çocuklarına varınca saz ve söz bilmezleri nadirdir.*" (s. 25) Metnin yazarı onlarla tercüme yollu şiir sohbeti yapmış, hattâ baloda gördüğü, isminin anlamı Kamer olan bir Lehli kız için "mehtap" mazmunlu şiir yazıp tercümesini "teşhir" etmiştir. (s. 26)

Vahid Efendi, Lehlileri dış görünüşleriyle de beğenir. Gösterişli ve gayretli adamlardır. (s. 34) Lehlilerde kendilerine has olanla Batı Avrupa'dan gelenler bir aradadır. Eskiden "Çerkez cepkeni" gibi millî kıyafetleri varken zamanla Batılı gibi giyinmeye başlamışlardır. Kârgir yüksek evler arasında küçük ve ahşaplar da dikkati çeker. Dar sokakları pis ise de (Paris daha da pismiş) ana yolları muntazamdır. Park, meydan, hıyaban gibi gezme yerleri vardır ve insanlar yemekten sonra buralarda aşağı yukarı gezerler. Sosyal hayatlarına dair bir husus ta balolarıdır: "*Balo namıyla kibar kavmi hanelerinde cemiyet edip ... ricaliyle nisvanları beraber çift çift raks ve ahenk etmek ve med'uvven gelmiş olanlara bazen taam ziyafeti ve bazı defa yalnız kahve ve dondurma ve çay vermek adetlerindedir. Frenk taifesi gündüz taamlarını karlılarıyla beraber yerler lâkin gece yemeklerinde ve bazan büyük ziyafetlerinde karı kalabalığı olduğu takdirce sofralarında karılar oturup erkekleri ... ayak üstü durarak karılarının ellerine bakarlar. Eğer insaf edip karılar onlara birkaç lokma şey verirlerse alıp yerler ve vermezlerse aç gelip aç giderler.*" (s. 25) Tabii burada anlatılanlar sırf Lehlilere değil "Frenkler" dediği Batılılara has yaşama-eğlence tarzıdır.

Vahid Efendi ülke hakkındaki coğrafî, demografik, ekonomik, ziraî bilgileri; taksimle Rusya, Prusya ve Avusturya'da kalan bölgelere göre verir. Lehlilerin hep birilerine bağlı kalacağını düşünen Vahid Efendi'nin içinde onlara karşı bir acıma vardır. Rusların 200 bin kitabı kendi başkentlerine götürmeleri, Lehlilerin Varşova'da Rus askerlerini katletmeleri, Rusya'ya geçen bölge halkının esir gibi çalıştırılması, Prusya'ya geçen bölge halkına insanca mu-

amele edilmesi öğrendiği tarihî gerçeklerdir. Yine Prusya'nın Fransızlarla savaşta Lehliye angarya askerlik yaptırması, savaş masraflarının bir kısmını üzerine yıkması, topraklarında yüz binlerce asker barındırması... gibi yakın zamanda cereyan eden olaylardan da bahseder.

Vahid Efendi Lehlerin nüfus artırma politikaları, bunun için "veled-i zina" çocuklarına okullarda baktıkları, aşular geliştirdikleri hususunda bilgiler verir. Maden (kurşun, mıknaıs, kömür, altın, gümüş, kükürt) taş (mermer, alçı, çakmak taşı), tuz, geçinmenin yaygın alanı ziraat (hanta, çavdar, yulaf, yer elması), hayvancılık, meyvacılık (kavun-karpuz), ormancılık, çok zayıf olan sanayi (çuka, tülbent, patiska, harir), nihayet iç-dış ticaret taşımacılığı... şeklindeki zenginliklerini sayar. Vahid Efendi'ye göre Lehistan mevcut kaynaklarını iyi değerlendirebilen bir ülke değildir. Bu hüküm, onun dikkatli bir gözlemci yahut dikkatli bir soruşturmacı olduğunu gösterir. Ülkenin gelir kaynaklarından kehribarın meydana gelişine dair çeşitli ve birbirine uymayan görüşleri Vahid Efendi halkın alâkasızlık-bilgisizliğinin delili olarak sunar.

EDEBİYATTA LEHİSTAN VE LEHLİLER

19. yüzyıldan sonra gelişen halis ve geniş anlamlı edebiyatımızda yabancı mekânlardan biri Lehistandır. Lehliyi ve Lehistan'ı ampirik yoldan yahut kitaptan tanıyan yazarların kafasındaki imaj en geniş anlamda iki plânda görünür: 1. Siyasî dünyaları içinden baktığımız Lehliler 2. Sosyal anlamda ve duygu plânında baktığımız Lehliler.

I. SİYASÎ KONUMLARI İÇİNDE LEHLİLER

Siyasî konumları içinde Lehliler iki açıdan halis ve geniş anlamlı edebiyatımıza yansılar: 1. Lehlilerle aramızdaki çatışma-anlaşma tarzı siyasî oluşumlar bakımından. 2. Lehlilerin siyasî dramını paylaştığımız durumlar bakımından.

I.1. Siyasî, Askerî, Diplomatik İlişkilerle Canlandırılan Lehliler

Osmanlı toprakları, fütühât döneminde Lehistan'a kadar genişlemişti. Mehmet Emin "Selâm Sana" şiirinde, Yahya Kemal denemelerinde, Safiye Erol *Ciğerdelen*'de Lehistan içlerine uzanan seferlerden bir mazi rüyası olarak bah-

seder. Tarihte olduğu gibi tarihî edebiyatımızda da Polonyalılar hep bir devletin himayesinde görülür. Turan Oflazoğlu, *Genç Osman* piyesinde (1979), Hotin kalesinin kaybedilmesiyle sonuçlanacak Leh meselesini hükümdarın ilk önemli meselesi olarak gösterir. Lehistan'ın kıskırttığı Kazak tehlikesi karşısında genç ve tecrübesiz Osman,

*daha dün
can düşmanı Rusya'ya karşı koruduğumuz Lehistan
karşımıza düşman olarak çıkmayı göze alıyor ha?" der.*

Osman'ın ordusu Leh seferinde başarısız olur. *Biz eli boş döndük o seferden.*⁶ diyerek genç hükümdar hayıflanır. Hotin kalesinin ancak antlaşmayla geri alınması, Osman'ı tatmin etmez. Tarihte bilindiği gibi yeniçeri ıslahına dair kararını bu yenilgiden sonra verir.

Jean Sobiyeski yüzünden Viyana kuşatmasında yenilgiye uğramamız Türk hafızasında daima acı bir hatıra olarak kalır. Yahya Kemal'in, Sâmîha Ayverdi'nin tarih denemelerinde, Tanpınar'ın bir mektubunda, Adalet Ağaoğlu'nun *Romantik Bir Viyana Yazı* romanında bozgundan söz edilir.⁷

Turan Oflazoğlu, *III. Selim Kılıç ve Ney* oyununda (1983) Lehistan'ı Fransa'yla siyasi ilişkileri açısından gösterir. Lehistan gibi Türkiye de Napolyon yanlısı politika izlerse ihya olacaktır.⁸

⁶ Turan Oflazoğlu, *Genç Osman*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1994, s. 95.

⁷ Bk. sırasıyla: Yahya Kemal Beyatlı, "Turkenschanspark!" *Tarih Musahabeleri*, İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, 1975, s. 14; Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, 4.bs. İstanbul: Kubbealtı, 1999, s. 410-411; *Tanpınar'ın Mektupları*, Hazırlayan: Zeynep Kerman, 2.bs. İstanbul: Dergâh, 1992, s. 221; Adalet Ağaoğlu, *Romantik Bir Viyana Yazı*, İstanbul: 1993, s. 17, 71, 136. Bu metinlerin İlk üçünde Lehistan'ın Viyana yenilgisindeki rolüne ciddiyetle, sonuncusunda postmodern tarzda bir alayla bakılmıştır. (A. H. Tanpınar ile ilgili hatırlatma için Öztürk Emiroğlu'na teşekkür ederim.)

⁸ Mehmet Emin Vahid Efendi'nin sefaretnamesi ile Turan Oflazoğlu'nun bu piyesinde, Fransızların Leh ve Osmanlılara kendi "millî menfaatleri" açısından baktıkları vurgulanır.

I.2. 19. ve 20. Yüzyıllarda Siyasî Dramını Paylaştığımız Lehliler

Polonya ile birebir savaş ve anlaşmalara girmediğimiz durumlarda da iki ülke-iki halk arasında yakın ilişkiler görülür. Siyasî ve duygusal olan bu ilişkiler 19. ve 20. yüzyıllarda kendisini gösterir. 1848 mülteciler meselesi, arkasından Polonya'nın iki dünya harbi sırasında yaşadıkları edebiyatımıza yansır.

I.2.a. Hürriyet Mülteci Lehliler

Lehistan ile Türkiye'yi birleştiren, ortak düşman Rusya'nın gadrine uğramalarıdır. 1830-31 yıllarında Rusya'ya karşı "kasım" ayaklanması ardından "büyük göç"le ülkelerinden ayrılan Lehlilerin bir kısmı Türkiye'ye gelir. 1848 Macar ihtilâli ile Rus ve Avusturya takibinden kaçarak Türkiye'ye sığınanların sayısı daha çoktur. Lehliler, Tanzimat'tan sonraki modernleşme hareketimize hizmet eder. Bazıları Müslüman olarak veya dinlerini muhafaza ederek askerlik hizmetinde bulunurlar, özellikle Ruslara karşı savaşır. Mustafa Celâleddin Paşa / Konstanty Borzecki 1850-1876 arası Türk ordusunda çeşitli rütbelerde bulunmuş, 1876'da Karadağ'da şehit olmuştur. Macar ihtilâlinde Macar bölüğü baş kumandanı Josef Bem, Murat Paşa adıyla Osmanlı ordusuna girer, feriklikten emekli olur. Mehmet Sadık Paşa / Michal Czajkowski Polonezköy yerleşim merkezinin temelini atar. Padişaha bağlı Kazak alaylarını örgütler, Sivastapol Savaşı'na katılır, Silitre'ye gidecek teçhizatı organize eder. Hattâ sonra elden çıkacak Bükreş'i zapteder. Lehlilerin hizmeti sadece askerlik alanında olmaz. Telgraf hatlarının döşenmesi, modern çiftlik kuruculuğu, haracılık, ziraat, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, sarayda eczacılık-kimyagerlik, ressamlık, hukuk danışmanlığı, banka yöneticiliği gibi o günün Türkiyesinde modern görevlerde bulunurlar.⁹ Bunlardan ikisinin kültürümüze hizmeti üzerinde durmak istiyoruz: Mahmut Celâleddin Paşa *Eski ve Yeni Türkler* kitabıyla öncü Türkçülerimizden biri olur. Kitabında Türklerin tarihteki önemi, medeniyetin yükselmesindeki payı üzerinde durur. Türkleri Avrupa'nın "Âri" ırkına dahil eder, Arap medeniyetini koruduklarını söyler. Lâikliğin ve

⁹ Geniş bilgi için bk: Kazimir Dopierala, "Osmanlı İmparatorluğunda Polonyalılar", *Savaş ve Barış: 15.-19. Yüzyıl Osmanlı-Lehistan İlişkileri*, İstanbul: 1999, s. 81-83.

Latin alfabesinin kabul konusunda tekliflerde bulunur.¹⁰ Lehli Hayreddin diye anılan Karski, 1870'li yıllardan itibaren *Terakki, Medeniyet, Levant Herald* gazetelerinde baş yazarlıkta bulunur. Adı *Basiret* gazetesiyle eşleşen, matbuat dünyamızın renkli şahıslarından birisidir. Galatasaray'ın açılışında rol oynar. Ayrıldığı vatani Lehistan'a sevgisi ile tanınan Hayreddin Rusya aleyhinde, Almanya lehinde Osmanlı ittifadı ideolojisi çerçevesinde yazılar yazar.¹¹

Bu dönemi ele alan eserlerimize Lehliler hürriyet düşkünü, vatan aşığı insanlar olarak girer. Büyük Türkçü Mehmet Emin'de Lehistan, esarete baş kaldırmanın sembolüdür. Balkan felâketi üzerine yazdığı "Ey Türk Uyan"da (1913) felâketlerden silkinmede Lehistan'ı, onun fedakâr evlâtlarını örnek verir. 1850'de Türkiye'de ölen Mickievitz'i yüceltir:

*Polonya'nın zincirini bir küçük
Miçkieviç 'in zayıf eli çatlattı.*¹²

Şair ve kahraman Mickievitz bunu milliyetine sarılarak yapmıştır.

Nazım Hikmet dedesi Mahmut Celalettin Paşa yahut Borzecki 'den "Lehistan Mektubu" şiirinde bahseder (1954):

*Lehistan'dan gelmiş dedelerimizden biri,
gözlerinde karanlığı yenilginin
saçları al kana boyalı.*

Aynı şiirde başka bir mülteci den General Bem'den yani Murat Paşa'dan da söz eder:

¹⁰ Mahmut Celâleddin hakkında geniş bilgi için bk. Yusuf Akçura, "Filoloji ve Tarihte Türkçülük: Mahmut Celâleddin Paşa", *Türkçülüğün Tarihi*, Türk Kültürü, 1935, s. 32-38. Jerzy Latka, *Lehistan'dan Gelen Şehit*, İstanbul: Boyut Yayınları, 1987, 47 s.

¹¹ "Lehli Hayreddin"e dikkatimizi Prof. Dr. Ömer Faruk Akün çekti. Kendisine teşekkür ederiz. Hayreddin hakkında geniş bilgi için bk. Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair Belgeler ve Hatıralar*, İstanbul: Hür Türkiye Dergisi Yayınları, 1962, s. 54-57. Bu kaynakta verilen bilgiler, Ahmet Rasim ve Faik Reşat (Unat)'ın söylediklerinden aktarılmıştır. Ayrıca bk. İlhan Yerlikaya, *19. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Hayatında Basiret Gazetesi*, Van: 1994, s. 62-65, 168-170.

¹² *Mehmet Emin Yurdakul'un Eserleri I: Şiirler*, Haz. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s 138

*Yürüdü Macar ordusunun önünde
öfkeli ufacak bir ihtiyar
Lehistan'ın en yeşil dalı general Bem*

Nazım Hikmet bir taraflıyla Leh köklü olduğu için gururludur.

*Nerde, ne zaman hürriyet dövüşmüş de
ön safında Polonyalı bulunmamış.¹³*

Şair sonra dünya üzerinde hürriyet uğruna mücadele eden öteki Lehlileri över. Övme sırasında Mehmet Emin'in yaptığı gibi milliyetçi değil enternasyonal ideolojiyi yüceltir.

Lehli mültecilerin romandaki aksi daha ayrıntılıdır. Ahmet Midhat Efendi, *Paris'te Bir Türk'te* (1876) Gardiyanski isimli kahramanını hürriyet uğruna çektiği sıkıntılar etrafında canlandırır. Romanımızda görebildiğimiz ilk Lehli kahraman odur. Gardiyanski, arkadaşı Nasuh'a mücadelesini şöyle anlatır: Bütün ecdadı Ruslara karşı savaşmış bir ailenin mensubudur. Gardiyanski ve kardeşi peşlerinde gözü yaşlı insan bırakmamak için evlenmeme, çocuk sahibi olmama kararı almışlardır. Roman dünyasında son Leh isyanına, tarih bilgimize göre 1863 ihtilaline katılırlar.¹⁴ İki kardeş yaralı şekilde Ruslara esir düşerek Sibirya'ya sürülür. Çok ağır geçen Sibirya yürüyüşü sırasında kardeşi ölür. Gardiyanski onun cesedini yüklenir. Çünkü esirler birbirlerine bağlıdır ve çözecek anahtar bekçileri olan Kazaklarda yoktur. "Hemşehrilerin" oyuyla kardeşinin cesedini kafasından kesip onu kendisinden ayırır. Naaşını vahşi hayvanlara bırakır. Asya'nın Orenburg şehri karakolunda kelepçeleri açıldığında Lehli esirler yıldırım hücumuyla karakoldakilerin ve kendilerini getiren Kazakların üzerine saldırırlar. "*Çıldırılmış olmasaydık, kama ucuna tırnakla mukabeleye çıkışamazdık.*"¹⁵ Bu küçük isyandan sağ kalanlar yaralıları bırakıp kaçarlar. Bir arada kolay yakalanacaklarından yollarını ayırırlar. Gardiyanski bir buçuk ayda Hazar denizine ulaşır. Açlık ve kış şartlarına dayanmakta zorlanır. Allah'a serzenişte bulunur: "*Şu zavallı Lehistan sana ne*

13 Nazım Hikmet, "Lehistan Mektubu", *Yeni Şiirler, (1951-1959)*, İstanbul: Adam Yayınları, 1989, s. 30-31.

14 Romanın konusu III. Napolyon dönemi Paris'inde geçtiğine göre bu son isyanın 1863 ihtilali olduğunu düşünebiliriz.

15 Ahmet Midhat Efendi, *Paris'te Bir Türk*, Hazırlayan: Erol Ülgen, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000, s. 96.

fenalık etti ki o güzel memleketi bunca belâlara uğrattın. Bahusus bizler sana ne fenalık ettik ki böyle rüyamda bile görmediğim yaban yerlerde beni zelil ve sergerdân süründürürsün."¹⁶ Gardiyanski yardımı hep Müslüman halktan görür. Nihayet Abaza vilâyetinden Karadeniz'deki Sohum'a gelir, Karadeniz'den bir İngiliz vapuruna binerek İstanbul'a varır. İstanbul'dan Viyana'ya geçer, Varşova'daki mülkünü sattırarak parasını bankaya koyar. Ekonomik rahatlığa kavuştuktan sonra İstanbul, Viyana, Paris ve Londra'da, vatani Lehistan için kalemen ve fiilen çalışmaya devam eder. Romanın aktüel zamanında, Fransa-Rusya arasındaki soğukluğun memleketine yarar sağlayacağını düşünerek Paris'te teşebbüslerde bulunmaktadır.

Gardiyanski'nin Fransa'da çoğu askerlik-polislik işlerinde bulunan hemşehirlere ve dostları vardır. Hürriyetlerine düşkün Fransızlar, özellikle askerlik mesleğinde olanlar Gardiyanski'ye saygı gösterirler. Ancak Gardiyanski değer yargıları bakımından Fransızlardan çok Türklere yakındır. *Paris'te Bir Türk* romanının esas kahramanı Nasuh'a yakındır. Romanın sonunda müşterek yol arkadaşı Cartris'le evlenir. Hiç olmazsa ferdi mutluluğa ulaşır.

Tanpınar *Mahur Beste*'de (1943) Soloski isimli kahraman vasıtasıyla Tanzimat yıllarında ordunun modernleşmesinde, sanatın batılılaşmasında, ticaretin aleyhimize dışa açılmasında Lehli mültecilerin rolünü ortaya koyar: Subay Soloski, Macar ihtilâlinden sonra 1840'larda ailesiyle Türkiye'ye sığınır. Muzika-ı Hümayun'da üçüncü kemancı iken işten çıkartılır. Ancak subay üniformasını çıkartmadan azınlık çocuklarına keman dersi vererek hayatını kazanır. Uysallığı, sefalet katlanması, çekingenliği, vatan hasretiyle ikide bir gözünün dolmasıyla Türklerin ilgisini çeker. Soloski yeni kurulan ordunun üniforma aksesuarlarından apulet, kordon, kılıç kayışı için gerekli sırma işine girer. Sırmayı Lehistan'dan getirir,¹⁷ ortağı Agop işlemeyi fakir Ermenilere yaptırır. Türk hammaddesi ve el emeğine rekabet edecek bu teşebbüste Soloski ile ortağı işi büyütürler. Ancak Kırım savaşına doğru devlet Simkeşhane'nin ıslahına başlayınca rekabet edemeyeceklerini anlayıp bu işten vaz geçerler. O yıllarda Soloski ülkesine yollanma tehlikesi karşısında Müslüman olup Reşit adını alır. Hayatında sanata da yer verir. İş ortağının satın alacağı güzel sesli

16 a.g.e., 98.

17 Bu romanda ithalatı yapılan sırma, Vahid Efendi'nin *Fransa Sefaretnamesi*'nde, Lehistan'ın iyi kullanılamayan gelir kaynaklarından biri olarak geçmektedir. (s. 39)

esir çocuklardan küçük bir "scala" kurmak ister. Her hafta esir pazarına gider, çocuklara şeker dağıtır ve seslerini dener. Ancak bu teşebbüsü de yarım kalır. Esir pazarında Soloski'nin adı "deli freng"e çıkar.

I.2.b. Polonya ve İki Dünya Savaşı

Türk aydınları ve yazarları Lehistan'la aramızda siyasî benzerlikler bulunduğunu düşünürler. Ömer Seyfeddin 1914'te yazdığı *Millî Tecrübelerden Çıkarılmış Amelî Siyaset*'te Lehlielerin Ruslar tarafından muhalefet politikasıyla bölündüklerini, seçkinlerinin hiyanetlerine uğratıldığını, nihayet istiklâllerini kaybettiklerini söyler. Türklerin de "muhalefet" uğruna bölünürse benzer akıbeti yaşayacaklarını ekler.¹⁸ Mehmet Emin "Vernihora'ya" şiirinde yine ortak kaderden bahseder. Wernyhora isimli Lehli kâhin, Rus ordusunu takip eden Türk ordusunun Vistül nehrinde atlarını suladığı zaman Polonya'nın tekrar doğacağını söylemiştir. 1916'da Galiçya zaferi ile sanki bu kehanet gerçekleşmiştir. Mehmet Emin'in şiiri bundan duyulan memnuniyet üzerine kuruludur. Kâhin Wernyhora'ya şöyle hitap eder.

*Ey sazında İllâhî aşk titreyen asil şair
Sen ki yanık bir sesle Polonya'yı haykırırdın;
Esirlere hürriyet türküleri çağırırdın
Senin haber verdiğin Türkler, işte bu nesildir.¹⁹*

Lehliler Birinci dünya savaşından sonra Rusların ihtilâl, Almanların yenilgi yüzünden siyaset arenasından çekilmelerinden faydalanıp istiklâl ve eski topraklarını geri alır. Yahya Kemal Polonya'daki görevinden dört yıl önce 20 Nisan 1922 tarihli "İstiklâl Hissimiz" yazısında Polonya'yı varolma şartları açısından değerlendirir. Paris'te tanıdığı bir Lehlinin "*Lehistan bitti; Lehistan'dan yadigâr kalan bir tek şeyimiz var: Leh milletinin kalbindeki istiklâl hissi! Eminim ki vatandaşlarımızın kalbinde kalan bu kıvılcımdan günün birinde Lehistan tekrar doğacak.*" sözlerini hatırlar. "Yiğit Polonya"nın kurtulması Yahya Kemal'i sevindirir. Lehlielerin istiklâl mücadeleleriyle Türklerinki arasında ben-

18 İstanbul: Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, 1914, 38 s. (Yeni yazısı için bk. *Ömer Seyfeddin Bütün Eserleri, Makaleler 1*, Haz.: Hülya Argunşah, İstanbul: Dergâh, 2001, s. 340-341.

19 Tanin gazetesinde 7 Kasım 1919'da ve *Turan'a Doğru* (1918) kitabında yayımlanan bu şiir için bk. *Mehmet Emin Yurdakul'un Bütün Eserleri: Şiirler*, s. 252.

zerlik bulur. Türklerin Lehlilere göre ateş altındaki külden çok daha çabuk doğduklarını belirtir.²⁰

Ahmet Rasim "Leh Matbuatı Sergisinde" yazısında, tarih boyunca gördükleri zulmün bizi onlara yaklaştırdığını düşünür. "Her iki taraf da iktihâmât-ı vatanperverâne ile yeni birer cumhuriyet teşkil ederek mütezelzil olan istiklâllerini kazanmış olmalarıyla zaman-ı hâzır tarihinde yaşıt iki demokrat hükümet şeklinde tecelli eylemiş olmakla..." Ancak Ahmet Rasim'e göre benzerlik burada biter. Tarihte ve şimdiki halde ülke içi-ülke dışı basın-yayın miktarı açısından Lehistan'ın entellektüel seviyesi Türkiye'nin çok üzerindedir. Bu, Ahmet Rasim'i bizim adımıza hayıflandırır.²¹

1939'dan sonra iki ezeli düşmanının (önce Almanya, sonra Rusya) birden hücumuna uğrayan Polonya vatan ve istiklâlini yine kaybeder. Bütün dünya gibi Türkiye de dikkatini bu bölgeye çevirir. Edebiyatımız da bundan payını alır: Orhan Veli 1939 eylülünde yazıp ekiminde yayınladığı "Karanfil" şiirinde metinlerarası ilişkiyle bu olayı anlatır.

*Hakkınız var, güzel değildir ihtimal
Mübalâğa sanatı kadar
Varşova'da ölmesi on bin kişinin
Ve benzememesi
Bir motörlü kıtanın bir karanfile,
"Yarin dudağından getirilmiş"²²*

Metinde Orhan Veli, Ahmet Haşim'in "Karanfil" şiirini onun kelimeleriyle olumsuzlaştırmakta, aynı zamanda Polonya'nın durumuna gönderme yapmaktadır. Şiir muhteva ve yapısıyla hayal-hakikat tezadına dayanır. Tezat hazin bir ironiyle sunulur. Mübalâğa, güzellik, şâirânelik, "yarin dudağından getirilmiş karanfil" hayale uygundur. Varşova'da on bin kişinin ölmesi, motörlü kıta ise gerçeğe uygundur. Ancak bu iki unsur birbirine hiç uygun değildir. Tam anlamıyla tezat halindedir. Orhan Veli "Hakkınız var" mısraını ironik anlamda

20 Yahya Kemal Beyatlı, "İstiklâl Hissimiz", *Eğil Dağlar*, İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, 1966, s. 239.

21 *Muharrir Bu Ya*, İstanbul: Hamid Matbaası, 1926, s. 164-178.

22 *Orhan Veli'nin Bütün Şiirleri*", Haz.: Asım Bezirci, İstanbul: Can Yayınları, 1981, s. 63.

kullanır. Haşim'in "Karanfil" şiirindeki şairâneğin yerine, o günün gerçeğini koymak istediğini vurgular.

Attilâ İlhan'ın *Duvar*'ının (1948) "Şafak Vakti Dünya" kısmındaki ikinci şiir "Düştü Polonya Kalesi"dir.

*ufuklar yırtılmış büyük top seslerinden
dövüyor Naziler Polonya hududunu*

Savaş bir nöbetçinin öldürülmesiyle başlar. Ardından Polonya işgal edilir. Bu sırada halk büyük acı çeker. İşgal bittiği anda olan bitene şahit olan tabiatın görüntüsü de çirkinleşir.

*gökte civan gibi kahrolası bir ay
yerde hüznün yürekler dolusu
haber uçurulsun on iki bin âlem semtine
düştü Polonya kalesi.*²³

Son mısradan anlıyoruz ki Polonyalılar vatanlarını dövüşmeden Almanlara teslim etmemiştir. Attilâ İlhan *Sisler Bulvarı*'nda (1945) "Yeraltı Ordusu" bölümünde direniş hareketini görsel bir şekilde verir:

*.....Varşova'dan haber
yeniden on beş kişiyi kurşuna dizdiler
içlerinde tek partizan yoktu
kimisi ihtiyardı
kimisi çocuktu
marş söyleyerek öldüler.*²⁴

Mahmut Celâleddin Paşa'nın torunlarından Oktay Rifat Horozcu *Yaşayıp Ölmek, Aşk ve Âvârelik Üstüne Şiirler* (1946)'de yer alan "Şehitler" ve "Polonyalı Çocuklar" da İkinci Dünya Savaşı Polonya'sının dramını dile getirir. "Şehitler"de savaş sırasında ölümlerin dirilerin hayatına karışmasından söz eder. Çeşitli şekillerde ölenler, ölüm anlarıyla şairin beynine saplanıp kalırlar.

²³ Attilâ İlhan, *Duvar*, İstanbul: 1988, s. 151-155.

²⁴ Attilâ İlhan, *Sisler Bulvarı*, İstanbul: 2000, s. 73. Geniş bilgi için bk. Yakup Çelik, *Şubat Yolcusu Attila İlhan'ın Şiiri*, Ankara: Akçağ, 1998, s. 28-30, 58-59.

*Üstümden kaputumu aldılar
Öldüğüm zaman
Üşüyorum
Önümüzde kış²⁵*

Kaput ve soğuk bize kuzey doğu Avrupa'yı hatırlatır. Şair "Polonyalı Çocuklar" da bile bile naîv bir ton kullanır:

*Yaramazlık eden çocukları
Kömürlüğe kapatırlar
Hırsızlara verirler
Tavana asarlar bacağundan
Peki ama hepsi de mi yaramaz
Polonyalı çocukların²⁶*

Oktay Rifat, işgal kuvvetleri de ana-babalar gibi sadece sözde korkutucu olsalar demek ister. Bu mısralar, Ahmet Midhat Efendi'nin Gardiyanski'sinin aile kurmama kararını açıklar gibidir.

Nazım Hikmet "Saman Sarısı" şiirinde, 1950'lerde gittiği Varşova'da olup bitenleri bir ölüm dansı şeklinde gösterir. Sinema şeridine benzeyen şiirde karanlık bir şehir ve hayalet Alman askerleri vardır:

*bir mangaydılar
kısa konçlu çizmeleri pantolonları ceketleri
kolları kollarında gamalı haç işareti
elleri ellerinde otomatikleri vardı
omuzları miğferleri vardı ama başları yoktu
omuzlarıyla miğferleri arası boşluktu
hattâ yakaları boyunları vardı ama başları yoktu*

Yani bu hayalet askerlerin bedenleri vardır ama ruhları, duyguları, bilinçleri yoktur.

25 Oktay Rifat Horozcu, *Yaşayıp Ölmek, Aşk ve Âvârelik Üstüne Şiirler*, İstanbul: Adam, 1982, s. 20.

26 a.g.e., 23.

ölümlerine ağlanmayan askerlerdendiler
 yürüdük
 korktukları hem de hayvanca korktukları belli
 gözlerinden belli diyemem
 başları yok ki gözleri olsun
 korktukları hem de hayvanca korktukları belli
 belli çizmelerinden
 korku belli olur mu çizmelerden
 oluyordu onlarınki
 korkularından ateş etmeğe de başladılar artsız arasız
 ...
 hattâ Şopen sokağında mavi balıklı bir afişe ateş ettiler
 ...
 bu şehir öldürülmemiş miydi kendileri öldürülmeden önce
 bu şehrin kemikleri birer birer kırılıp derisi yüzülmemiş
 miydi?²⁷

Nazım Hikmet sanatının temel özelliği olan tekrarlarla Varşova katliamlarını anlatır. Zulüm yapanların korktukları için korkuttuklarını vurgular. Konumuz açısından ilgi çekici olan, ülkenin tarihî yürüyüşüyle müzik anlayışını birleştirmesidir:

Belveder yolunda düşündüm Lehlileri
kahraman bir mazurka oynuyorlar tarihleri boyunca

Bu mısralardan Nazım Hikmet'in Polonya müziğinin ruhunu kavradığı hissedilir.²⁸ Polonyalılarda özellikle istiklâl uğruna savaşmanın bir hayat şekli, bir eğlence haline geldiğini, millî müzik ve danslarında kahramanca bir hava bulunduğunu vurgular.

Aynı konu roman ve hikâyelerde de işlenir. Kenan Hulusi Koray'ın "Gece Servisi" hikâyesi (*Bir Otelde Yedi Kişi* 1940), pastahanede çalışan Vanda'nın memleketi Polonya'ya duyduğu sevgi, hikâye anlatıcısının da ona duyduğu sevgi üzerine kurulmuştur. Vanda, 1917 ihtilâlinde sonra,

²⁷ Nazım Hikmet, *Son Şiirleri 1959-1963*, İstanbul: Adam, 1987, s. 67-68.

²⁸ Geniş bilgi için bk. Sidney Finkelstein, "Vatanseverlik ve Köylü Müziği", *Besteci ve Ulus*, Çev. Halim Spatar, İstanbul: Pencere Yayınları, 1995, s. 150-159.

Ukranya'da bütün mal mülklerini gasbeden Rusların hakimiyetinde yaşamaktansa, mareşal Pilsudski'nin idare ettiği Polonya'da yaşamayı tercih etmiş, sonra İstanbul'a gelmiştir. Vanda'nın Polonya'nın yine dünyanın büyük güçlerine yem olacağına dair tahminleri gerçekleşir. Almanlar adım adım Polonya'yı istila eder. Ardından Ruslar da Polonya hududunda harekete geçer. Vanda ülkesi için herşeyin bittiğine karar verir. Bu felâketten sonra Polonyalı kadın ile Türk erkeği hiç ayrılmaz. Hikâye; anlatıcının ümitsiz bir tonda, Polonya kurtulduğu takdirde Vanda'yı Varşova'ya götürmek arzusuna dair sözleriyle biter.

Nazım Hikmet 1930'lu yıllarda, Türkiye'ye gelen Mardanapal isimli Leh Yahudisini *Memleketimden İnsan Manzaraları*'na (1950) koyar. Bir Alman elektrik şirketinin mümessili olan Mardanapal Türkiye'de çok para kazanır. Bu para "ârî ırk şahadetnamesi" satın almaya yetecek miktardadır. Eserde Mardanapal, Yahudi ırkını yok etmek isteyen Hitler'le dahi para uğruna iş yapmaktan çekinmeyecek biri olarak gösterilir. Mardanapal, bu çerçevede anlatılan en olumsuz kahramandır.

Kırımlı yazar Cengiz Dağcı; romanları *Yurdunu Kaybeden Adam*, *Ölüm ve Korku Günleri*, *Biz Beraber Geçtik Bu Yoldan*, *Haluk'un Defteri*, hatıraları *Hatıralarda* ve *Regina*'da Polonya'dan söz eder. Otobiyografik unsurlar taşıyan, ama kurgu olduğunu unutmadığımız eserleri, Polonya'yla ilgili en fazla malzemeye sahip eserlerdir. Cengiz Dağcı'nın romanlarında Polonyalılar; Alman-Rus işgali altındaki kendi ülkelerinde, esir olarak Almanya-Avusturya'da, partizan olarak Çekoslovakya'da, İngiliz üniformasıyla Almanlara karşı Avusturya'da, siyasî göçmen olarak İsviçre-İtalya-İngiltere'de yaşayan dağılmış bir topluluk olarak gözükürler. Biz onlardaki Polonya imajını bütünüyle değerlendireceğiz:

Bu eserlerde, çok çeşitli baskılara maruz kalmaları açısından Kırım Türkleri ile Polonyalılar benzer kaderi paylaşırlar. Yani Alman ve Rus olarak iki düşmanla karşı karşıyadırlar. Polonya Alman işgalindedir. Kızıldordu Polonya'yı çiğneyerek Almanya'yı yok etme peşindedir. Cengiz Dağcı ve romanlarının erkek kahramanları önce kızıldorduda Almanlara karşı savaşır esir düşerler. Almanlar onlarla Türkistan istiklâl ordusunu kurarlar. Ama maksatları Türkistan'ı kurtarmak değil, kızıldorduya karşı Alman gücünü arttırmaktır. *Yurdunu Kaybeden Adam*'da aynı aileden bir kardeş Rus, diğeri Alman ordu-

sunda savaşıır. Türkistan istiklâl ordusunun görev alanlarından biri Ukranya'ya yakın olan Polonya'dır. O zaman Türkistan ordusu başka bir tehlikeyle, ormanda gizlenen Polonyalı çetecilerle karşılaşır. Türkistan ordusunun birçok değerli mensubu bu üç düşman tarafından öldürülür. Ancak Türkistan ordusunun Polonyalılarla ilişkileri her zaman kırııcı boyutlarda değildir. Dostluk, alışveriş, eğlence, aşk... şeklinde insanî ilişkiler de romanlarda göze çarpar. Polonyalılar Alman gücü hakimken Türkistan istiklâl ordusu mensuplarından her türlü yardımı alırlar. Kızılordu yaklaştıkça onlardan uzaklaşırlar. Ancak aralarında çok vefalıları vardır. *Yurdunu Kaybeden Adam*'da Bartoş isimli genç bir direnişçi, Kırım giraylarının Polonya'ya yardımını unutmadıklarını söyler. "*Biz bir fakir milletiz, başka milletler bizi çok sevmeyiz. Ama biz eski dostlarımızı unutmayız. Bizim kral Jan Kazmir'e yardım için sizin Subhan Gazi Ağa askerleriyle Kırım'dan Polonya'ya kadar gelmişti. İsveç'e açtığımız savaşta Maksut Giray'ın ettiği yardımı bize hiçbir Hristiyan kral etmedi.*" der.²⁹

Cengiz Dağcı'nın romanlarında, Kırımlı erkekle Polonyalı kadın arasındaki aşk ilişkisi önemli yer tutar. Puşkin'in ve Şükrü Elçin'in "Bahçesaray Çeşmesi" şiirleri, Dilâra Bikeç adını alan Lehli kadınla Giray Han'ın aşkını ölümsüzleştiriyordu. Yüzyıllar sonra Cengiz Dağcı'nın romanlarında da azgın dalgaların sürüklemesiyle Lehistan'a gelen Kırımlı erkeklerle Lehli kızlar benzer aşklar yaşarlar. Cengiz Dağcı-ëşi Regina, *Yurdunu Kaybeden Adam*'da Sadık-Mariya, *Ölüm ve Korku Günleri*'nde Asya-Tereza, *Biz Beraber Geçtik Bu Yolu*'nda İsmail Tavlı-Ramila, *Haluk'un Günlerinden*'de Haluk-Anna arasındaki aşk gibi. *Biz Beraber Geçtik Bu Yolu* romanında Ramila, Polonyalı kadının vatanını kurtarma uğruna çalıştığı kadar erkeğini kurtarmak uğruna da çalıştığını söyler.

Cengiz Dağcı, sırf ülke sınırları içindeki Polonyalıların savaş yıllarındaki durumunu *Ölüm ve Korku Günleri*'nde anlatır. Bu roman düşmanlık-nefret-korku duyguları etrafında döner. Romanda Alman ve Rusların Polonyalılara, Polonyalıların onlara nefreti, asırların birikimiyle son noktasına ulaşmıştır. Polonyalılar Yahudilere de düşmandır. Nazi belâsını başlarına

²⁹ *Yurdunu Kaybeden Adam*, İstanbul: 2004, Ötüken, s. 216 Cengiz Dağcı, bunu kahramanına söyletirken hatıralarından faydalıyor yahut Sobiyeski'nin hatasını bir evlâdına ödetmek istiyordu.

onların getirdiğini düşünürler. Eserin kahramanı Tereza, yakalanırken yardım dilenen bir Yahudiye "bana ne senin ölmenden" diyebilir. Hattâ Polonyalı Polonyalıya düşmandır. Çünkü o zor yıllarda hayatta kalabilmek, en asgarî ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sadece kendilerini düşünmek zorundadırlar. Ancak Polonyalının kendi vatanına ve istiklâline sevgisi hiç tükenmez. Varşovalılar mayıs 1944 isyanına katılırlar. Büyük coşku ile başlayan isyan hikâyesi romanda başarısız biteceğine dair işaretlerle anlatılır. Emri veren-alan dahi belli değildir. Sonunda Almanlar isyanı bastırır. İsyân mahalleleri yakılır, elebaşlar öldürülür, teslim olanlar elele tutuşarak toplama kamplarına doğru yürürler.³⁰

Muhteşem Sünter, *Polonyalı Kadınlar* (1982) isimli manzum hikâye veya manzum tiyatroya benzeyen şiir kitabında kadınların düştüğü durumu anlatır. Bunlar, direniş hareketine karıştıktan sonra Auschwitz kampına yollanan, güzellikleri dolayısıyla oranın umumhanesine alınarak ölümden kurtulan ama ölümden beter bir hayat yaşayan kadınlardır: Oliwa'lı Bozema, Kalisz'li Miraslawa, Yunan Despina, Parisli Odette, bir de nereli olduğu belli olmayan Stanislava. Özellikle anlatıcı konumundaki Bozema'nın gözlemleri, ızdırap çekerken anılara sığınması, benliğinin derinliklerinde kalmış gücünü keşfetmesi patetik şekilde sunulmuştur.

İkinci dünya savaşındaki büyük yıkıntılardan sonra Polonya kurtulur. Yahya Kemal bunun gerçekleşeceğini savaş sırasında yazdığı "Küçük Milletler ve Büyük Milletler" yazısında açıkça değil genelleme ile söylemiştir. Yahya Kemal, bir tabiat kanunundan; nasıl ne zaman olduğu bilinmeyen gizli güç sayesinde, küçüklerin çok fire verseler de büyükler gibi yaşamaya devam edecekleri bir kanunundan söz eder. "*Tabiatın ezeli kanunlarının esrarlı hükmü kendini göstermişti... Büyük denizlerde büyük balıklar, kendilerinden küçük balıkları milyonca seneden beri yok edememişler, o sulara ... hep bir arada yaşıyorlar ve ürüyorlar.*" Yahya Kemal'e göre 19. ve 20. yüzyıl fatihlerinin, Napolyon, Kayser Vilhelm, -adını vermediği- Hitler gibi "kör dövüşçülerin" dünyayı bir usule bağlamak için hazırladıkları plânın da gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü söz ettiği o tabiat kanununun benzeri bir siyaset ka-

30

Cengiz Dağcı'nın eserlerinde Polonya ile ilgili bütün ayrıntı İkinci dünya savaşı ile ilgilidir. Geniş bilgi için bk. Alev Sınar Çılgın, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, İstanbul: Dergâh, 2003, s. 165-209.

nunu vardır: " *Ne kadar dahi olursa olsun bir insan, bir plânla tabiatı kendine râm edemez... Galiba şu köhne toprakta da büyük milletler, küçük milletler hep bir arada daima yaşayacaklar.*"³¹ Vatan ve istiklâlini geçici süre kaybeden Polonya için de bu kanun hüküm sürmektedir.

II. SİYASET DIŞINDA İNSAN OLARAK LEHLİLER

Bazı roman-hikâyelerde siyasî sebebe dayanmadan, iş, aşk, seyahat gibi ferdî sebeplerle Türkiye'ye veya başka ülkelere yerleşen Lehli figürleri vardır.

II.1. Türkiye'ye Gelen Lehliler

Çoğu kadın olan bu kahramanlar eğitim, eğlence, ticaret sektöründe çalışırlar. Eğitimci olarak ilk akla gelen *Kiralık Konak*'taki mürebbiye Kronski'dir. O Seniha'yı kendi dünyasına yabancılaştıranların başında gelir. Yakup Kadri onunla Avrupalı lüks hayat özleminin, Türkler üzerindeki yıkıcı etkisini göstermek ister. Kronski'nin Seniha'ya naklettiği Lehli hayat tablosu, av, kumar, balo, şato, plaj-kür... gibi unsurlardan oluşur. Ne var ki Lehliler bu ihtişamı, hep bir şeyler satarak elde etmektedir. Yakup Kadri böylece roman içinde Türklerle Lehlilerin ekonomik dengeyi sağlamakta birbirine benzediklerini vurgular. Kronski Seniha'yı ve ailesini uçurumun kenarına bıraktıktan sonra gözyaşları içinde, birikmiş aylıklarının ödenmesini de isteyerek memleketine gider. Gözyaşları, bizdeki Polonyalı imajına çok uyar. Ancak bir yığın eşya ile yola çıkması, birikmiş maaşını almaktaki ısrarı, Seniha'nın onda bulunduğu hasis tarafı da göstermektedir.³²

Türk edebiyatındaki Polonyalı eğlence kadınları, Batılı öteki kadınlar gibi meşum rol oynamazlar. Halid Ziya'nın *Mai ve Siyah*'ında (1896) Türkiye'ye drahoma parası kazanmaya gelen çalgıcı kızlar vardır. 1890'larda Beyoğlu'nun en önemli eğlence yeri Cafe de Cristal'in orkestrasında çalışırlar. Onlar, yaşama-çalışma mekânlarının olumsuzluğu yüzünden sağlık ve güzelliklerini kaybetmiş, uzaklarda kalan nişanlılarına, aile ve memleketlerine

31 Yahya Kemal Beyatlı, "Küçük Milletler ve Büyük Milletler", *Aziz İstanbul*, İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, 1975, s. 110-111.

32 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, İstanbul: 1994, İletişim Yay., s. 40, 143.

sevgilerini kaybetmemiş, namuslu, hem güzel hem çirkin, hem genç hem ihtiyar kızlardır.³³

Yukarıda anlattığımız *Polonyalı Kadınlar* şiirinin kahramanı Bozema da toplama kampından kurtulduktan sonra Türkiye'ye gelir. Oradaki işini burada devam ettirip drahoma parası kazanacak ve yurduna dönecektir. Ancak drahoma parası Halit Ziya'nınkinden farklı anlam taşır. Burada drahoma parası, bir umumhane açacak para demektir. Bozema bir zevk kadını olarak yaşadığı İstanbul'da tarihî bir hatırayı canlandırır. Asırlar boyu Türk haremine kendi ülkesinden kızlar getirilmiştir.

Sait Fâik'in Sarnıç kitabına (1939) koyduğu "Plaj İnsanları" hikâyesinde Lehli bir Yahudi vardır. Ancak hikâyenin ilerleyen sahifelerinde onun Leh Yahudisi değil Kuledibi Yahudisi olduğu, yani en işe yaramaz Yahudilerden olduğu anlaşılacaktır. Toplumumuzda ecnebiye verilen değerden faydalanmak isteyen bu genç, kendisine Leh Yahudisi süsü vermiştir. Leh Yahudiliği Türk Yahudiliğinden daha üstün bir konumdur. Ancak bir olay onun insanlıktan uzak olduğunu ortaya koyar. Kazayla denize düşürdüğü çocuğu kurtarmaya yeltenmemesi, bu işi çevredeki fakir balıkçıların canları pahasına yapmaları, ilgi uyandırdığı kızlar tarafından küçümsenmesine yol açar. Yine de onun Lehli yani yabancı olduğunu düşünen kızlar aradaki ilişkiyi bitirmezler. Yani yabancı hayranı Türkler, özellikle genç kızlar, Batılı Lehlileri kendi vandaşlarından -bunlara azınlıklar da dahildir.- üstün tutarlar.

Türkiye'ye evlenme yoluyla gelen Polonyalılar da vardır: **Müfide Ferid'in Pervaneler** (1924) romanındaki Andre Türk romanında en duyarlı Lehli-lerden biri olarak canlandırılır. *Pervaneler* yabancılarla eğitim ve yabancılarla evlenmenin ferdi-sosyal yaralarını sergileyen bir romandır. Andre de Lehistan'dan Paris'e, oradan Türkiye'ye gelerek pervane haline dönmüş bir kadındır. Eşi maddecî, disiplinli bir mühendis, kayınpederi bir Mevlevî şeyhidir. Yeni dünyasında Andre için en güzel şey kayınpederi Amir Çelebi'dir. Ülkesinde ve Paris'te müzik tahsili gören Andre ile ney üfleyen, semâ yapan Amir Çelebi aynı lisanı konuşmazlar ama gönül diliyle anlaşılır. Amir Çelebi gelininde ilâhî ahengin örneğini görür. Andre, Amir Çelebi'de "*sanat mefhumunun kemâle ermiş imanını*" bulur. Andre Amir Çelebi'ye sinen ama ne kızı, ne oğlunun

³³ Halit Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, yazarın sadeleştirdiği baskı, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1942, s. 130.

görebildiği manevî güzellikleri takdir eder. Onun ulaştığı "ilâhî nisyan"a, "ilâhî sükûn"a ulaşmak ister.³⁴

İstanbul'da bulunduğu müddetçe vatan hasreti Andre'yi nevrastaniye sürükler. "*Zavallı Leh kızı, şiiirini güzelliğini sevdiği halde, İstanbul'da, buzlu steplerin hasretiyle yanıp tutuşuyordu.* Onun özlediği İstanbul'da olmayan bir dünyadır: Fenerlerin aydınlattığı caddeler, göz kamaştıran meydanlar, peri bahçelerine benzeyen tiyatrolar, ziya bolluğundan ... yıldızları söndüren şehirler, soğuk müzeler, resim sergileri, buzlu tepeler, nefli ormanlardır.³⁵

Müfide Ferid, farklı din ve milliyetten biriyle evlendiği için daüssıla yaşayan Batılı kızı neden Lehliiler arasından seçmiştir? Sorunun bir cevabı Lehliilerin terk ettikleri vatanlarına hasretlerinin yazarlarımız tarafından romanesk bir konu olarak görülmesidir. Pek çok eserimizde, Batılı kahramanlar arasında en hassas olanlar, bir de vatanları en sık tehlikeye uğrayanlar Lehliilerdir. Sorunun ikinci cevap sanıyoruz Lehistan hakkında çeşitli yazılar yazan Türkçü Yusuf Akçura'nın,³⁶ Türkçü Müfide Ferid üzerindeki etkisidir.

II.2.Türkiye Dışındaki Lehli Kahramanlar:

Edebiyatımızdaki Lehli kahramanlardan bazıları, Avrupa'nın başka yerlerinde de yaşarlar. Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Niçin Aldatılmış* (1922) kitabındaki "Bir Mektup" hikâyesinin kahramanı Janet ressamdır. Janet sevdiği erkeğe yazdığı bir mektupta, ona ihanet etmesinin sebeplerini anlatmaktadır: Janet asil bir Leh ailesine mensuptur, Ancak Katolik toplumun muhafazakâr kuralları, ailesinin seçtiği koca adayı... kendisini sıkır. Ruhunun ilhamlarına göre hür yaşamak ister. Resim sanatını ilerletmek için Varşova'dan ayrılır. Avrupa'nın sanat-eğlence merkezlerine gider. Birinci dünya savaşından sonraki yıllar, Avrupalıların kendilerini, sanatlarını sonsuz serbestliğe bıraktıkları yıllardır. Janet'in "*yaptığı portreler kusursuz bir teknik ile değil, fırça darbelelerinin asabiyeti, intibalarının yeniliğiyle göze çarpar.*"³⁷ Ancak Janet'in özgürlük anlayışı hayatın gerçekleriyle çelişir. Ailesinden kalan para tükenir. Çünkü o

³⁴ Müfide Ferid Tek, *Pervaneler*, Haz. Recep Duymaz, İstanbul: Kaknüs, 2002, s.73.

³⁵ A.g.e., s. 113-114.

³⁶ Bk. Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi* kitabı s. 32-38, ayrıca "İsveç ve Lehistan", *Türk Yurdu*, C. 2, Nr. 22, (1328/1912), s. 719-725.

³⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, *Niçin Aldatılmış*, İstanbul: Akşam Matbaası, 1922 s. 258.

tasarrufa alışık değildir, sorumsuzca harcamakta, kumar oynamakta, tablolarını pazarlamayı bilememektedir. Tablolarının parasıyla vaktiyle yüksek borçlarının ödemişken, 1500 franklık bir borç yüzünden harp zengini bir Yahudinin metresi olmayı kabul eder. Artık kendisini sevdiği erkeğe lââyık göremez. İlişkilerinin kesildiğini açıklayan bir mektup yazar. Hüseyin Cahid'in bu hikâyesinde edebiyatımızdaki Lehlilere mahsus özelliklerin birkaçı görülmüştür: 1. Önceki geleneklere düşkün nesillerle sonraki hür mizaçlı nesillerin çatışmaları. 2. Kadere teslimiyet. 3. Hürriyete düşkünlüğüne rağmen sevip güvendiğine esir sadakatiyle bağlanma.

II.3. Yazarlarımızdan Polonya İzlenimleri

20. yüzyılda bir müddet bu ülkede kalan yazarlardan Yahya Kemal ve Nazım Hikmet'te, doğrudan temasın neticesi Polonya çizgileri daha belirgin ortaya çıkar. Yahya Kemal 1926-1929'da, hür Polonya'nın iç işlerinde karışık bir dönemde diplomat olarak bulunur. Polonya'yı sanat, keder, güzellikler ülkesi olarak görür. Orada yazmaya başladığı "Kar Musikileri"nin ilk üç beyti Polonya gerçeğiyle, son üç beyiti İstanbul rüyasıyla ilgilidir. Yahya Kemal, şiirde uzun geceli, soğuk kışlı bir kara ülkesini tasvir eder. Bu iklim, halkın ruhuna, sanatına keder katmıştır. Müzikleri kar yağışına, kar yağışı müziklerine benzemektedir. Yani uzun, kasvetli, yeknesaktır.

*Bir kuytu manastırda duâlar gibi gamlı,
Yüzlerce ağızdan koro halinde devamlı,
Bir organun ahengi yayılmakta derinden*

Duyup zevk almadığı İslâm kederinden Yahya Kemal'i kendi öz musikisi kurtarır. Şiirin rüya kısmı

*Gönlüm bu şehirden, bu devirden çok uzakta
Tanburî Cemil Bey çalıyor eski plâkta³⁸*

mısralarıyla başlar. Yahya Kemal artık iklimin çok daha mutedil olduğu İstanbul'dadır. Hatıralarında Varşova günlerinden çok az bahseden Yahya Kemal ne bu ülkeden, ne de o dönemin ruhundan hoşlanmıştır.³⁹

Nazım Hikmet, 1954'de karısına hitapla yazdığı "Lehistan Mektubu" şiirinde bahar güzelliklerinden bahseder. Lehistan baharı, insana ışığında şahin olup uçma, deresinde sazan olup yüzme, yeşilini çiğ çiğ yeme, insana türkü söyleme arzusu verir. Ancak Lehistan'ın güzelliği, şairin özlediği Türkiye'nin güzelliklerini hatırlamak için vesiledir. Şair burada kendini Lehli dedesi Mahmut Celalettin Paşa/ Borzecki ile özdeşleştirir. *Onu da benim gibi deli etmiştir, deli*

*her solukta alıp da memleket kokusunu
memleketi bir daha görmemek ihtimali⁴⁰*

Nazım Hikmet 1952 yılının sonunda Türk soyadını bırakarak dedesinin soyadını ve Polonya vatandaşlığını da alacaktır.

Türk-Lehistan ilişkilerinde son olarak edebiyatlarının etkisi üzerinde durmak istiyoruz. Edebiyatla Polonya milliyetçiliğinin temelini atan Sienkiewicz'in başlangıç dönemi Hristiyanlığını anlattığı *Quo Vadis* romanı Türkiye'de sevilmiştir. Mehmet Akif bir gece sabaha kadar bu kitabı okuyup bitirmiş ve göz yaşları içinde İslâmiyeti anlatacak böyle tarihî-dinî eserlere ihtiyacımızı belirtmiştir.⁴¹ Ayrıca Jerzy Kosinski'nin *Boyalı Kuş* romanı çevrildiği 1970'den sonra en çok okunan kitaplardan biri olmuştur.

39 *Yahya Kemal Yaşarken* kitabında Nihad Sami Banarlı, Yahya Kemal'in *Kar Musikileri* 'ni hangi duygular altında yazdığını şairden naklen şöyle anlatır: "Orada kar başladı mı günlerce, aylarca durmadan yağar. İnsanda bin yıl sürececek bir yağış tesiri yapar. Bir kuytu manastırda, koro halinde söylenen dualar gibi gamlı bir erganun ahengi insanda ne tesir bırakırsa, orada yağın karın öyle hüznü ve devamlı bir sesi vardır." (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1959, s. 62)

40 Nazım Hikmet, "Lehistan Mektubu", *Yeni Şiirler, (1951-1959)*, İstanbul: Adam, 1989, s. 30.

41 Bk. Konur Ertop, "Romancılığımızda Tarihe Yaklaşım", *Gösteri*, s. 197 (Mayıs 1997), s. 61.

Sonuç

Edebiyatı genişletilmiş bir kültür kavramı olarak düşünürsek, onun da yardımıyla yabancı imajı ve kendi öz imajımız hakkında bilgi alabiliriz. Türk kültürünün değişik özel söylemlerini bir araya getiren Türk edebiyatı, Lehlileri vatan-istiklâl aşkını kâh haykıran, kâh onun yıkıntıları altında ezilen bir millet olarak sunmuştur. Onlarda kahramanlık duygusunun yarattığı bir metanet, vatan ve sanat sevgisinin yarattığı bir hassasiyet görmüştür. Sanıyorum edebiyatımızda bütün Batılılar arasında en olumlu baktığımız millet Lehliler ile Macarlardır.